

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БАЙРАЧНА В. В.,
здобувач кафедри філософії
та політології
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.112

**ФЕНОМЕН ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЙ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
ТА СХІДНОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ**

У статті досліджено зв'язок між правовими традиціями Східної Римської імперії, як такими, що були у більшій мірі «успадковані» від правових традицій Римської імперії. Автор дійшов висновку, що на формування правових традицій Східної Римської імперії впливали у своїй сукупності як соціальні, культурні, так і правові фактори, що мали місце у Римській імперії.

Ключові слова: традиція, правова традиція, римське право, Римська імперія, Східна Римська імперія.

В статье исследована связь между правовыми традициями Восточной Римской империи, как бывшими, в большей степени «унаследованные» от правовых традиций Римской империи. Автор пришел к выводу, что на формирование правовых традиций Восточной Римской империи влияли в своей совокупности как социальные, культурные, так и правовые факторы, которые имели место в Римской империи.

Ключевые слова: традиция, правовая традиция, римское право, Римская империя, Восточная Римская империя.

In the article link between legal traditions of Eastern Roman Empire, as such, were to a great extent «inherited» from legal traditions of Roman Empire. The author concluded that formation of legal traditions of Eastern Roman Empire influenced, in their entirety as a social, cultural and legal factors have occurred in Roman Empire.

Key words: tradition, legal tradition, Roman law, Roman Empire, Eastern Roman Empire.

Вступ. На формування права впливає той історичний шлях, який пройшла відповідна держава у процесі свого формування та розвитку.

Як зазначає Ж.-Л. Бергель, не можна зрозуміти чинне право, не порівнявши його з попереднім правом, як не можна передбачати майбутнє право, не екстраполювавши на нього сучасне право [2, с. 197]. Дану тезу можна по аналогії застосувати до такого правового явища буття, як «правова традиція».

Враховуючи те, що одним із основних завдань науки можна вважати виявлення об'єктивних законів дійсності – у рамках даного дослідження, автором розглянуто феномен правових традицій Римської імперії та Східної Римської імперії, а також їх взаємозв'язок. Щодо практичної сторони дослідження, то сформульовані в дослідженні теоретичні положення та висновки можуть бути використані, зокрема: у науково-дослідній сфері, в якій можуть бути основою для подальшої розробки положень досліджуваного питання; у навчальному процесі – матеріали дослідження можливо використовувати при підготовці підручників та навчальних посібників із дисципліни «Філософія права». Зазначимо, що деякі положення,

наведені у дослідженні, носять дискусійний характер, і тому можуть слугувати базою для подальшого наукового дослідження філософсько-правових проблем.

Питання, що стосуються правових традицій, є одними з найбільш актуальних у філософії права та юриспруденції. Однак питанню феномену правових традицій Римської імперії та Східної Римської імперії у їх взаємозв'язку науковцями приділялося не достатньо уваги. Тому результати дослідження можна вважати невіршеною раніше частиною загальної проблеми.

Враховуючи вищезазначене, автором при дослідженні проблематики обраної теми використувувались, зокрема, доробки науковців, які розглядали питання, що є спорідненими із окресленою проблематикою, наприклад, праці таких науковців: Е. Аннерс [1], Ж.-Л. Бержель [2], В. Бібіхін [3], А. Величко [4], О. Горбач [5], М. Грант [6], В. Лінтнер [7], Г. Острогорський [9], Н. Черник [10] та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження зв'язку правових традицій Римської імперії та Східної Римської імперії (Візантії).

Вважаємо, що для досягнення поставленої мети доцільним є виконання такого завдання:

– продемонструвати зв'язок між правовими традиціями Східної Римської імперії, як такими, що були у більшій мірі «успадковані» від правових традицій Римської імперії.

Результати дослідження. З онтологічної точки зору традиція є способом буття і відтворення елементів соціальної та культурної спадщини, що фіксує стійкість і спадкоємність досвіду поколінь, часів та епох. Філософський статус терміна «традиція» визначається тим, що він включає в себе весь комплекс володіючих будь-якою цінністю норм поведінки, форм свідомості та інститутів людського спілкування, характеризуючи зв'язок сьогодення з минулим. У ціннісному, змістовному плані традиція акумулює в собі певну систему норм, звичаїв та світоглядних установок, що становлять найбільш значиму частину «класичної» спадщини даного соціуму, культурної спільності, розумового спрямування. Передача традиції здійснюється за допомогою багаторазового повтору і тиражування традиційних дій і відносин (звичаїв), церемоній і обрядів (ритуалів), символічних текстів і знаків [8, с. 87]. Якщо вести мову про «правову традицію», то доцільним є більш конкретизувати значення поняття «традиція», пов'язавши його із правовою сферою. Тому прийнятним вважаємо, в онтологічному контексті, розуміння поняття «правової традиції», як способу буття і відтворення елементів правової спадщини, що фіксує стійкість і спадкоємність досвіду поколінь, часів та епох. Звернемо увагу на те, що під правовою спадщиною нами розуміється сукупність відповідних джерел права.

У 395 р. н. е. Римська імперія «розкололася» на двоє (Західну Римську імперію та Східну Римську імперію, яку ще називають Візантією або Візантійською імперією). Можна виокремити чимало чинників, які сприяли руйнуванню Римської імперії, проте найбільш вагомі з них мали політичне та географічне коріння – тобто, не можливо було з антропологічної точки зору одній людині ефективно управляти великими територіями, народами Римської імперії.

З часу розколу єдиної Римської імперії, як зазначає В. Лінтнер, Західна Римська імперія почала невблаганно розпадатися [7, с. 74]. Напади ззовні, а також боротьба за володіння владою, яка розвивалась в імперії, в кінцевому результаті призвели до втрати значних її територій. У 476 р. н. е. сталася катастрофа західної половини імперії, Західного Риму. Східний Рим, навпаки, хоча і почав здавати свої позиції, поступово втрачаючи одну територію за іншою, тим не менше протримався аж до завоювання турками Константинополя в 1453 р. [1, с. 53]. Г. Острогорський зазначає, що під кінець свого історичного розвитку Візантійська імперія, крім назви і традиції, нічого спільного з античною Римською імперією вже не мала [9, с. 31], навіть можна вести мову про те, що вона перетворилася на грецьке царство [7, с. 74].

Різниця між латинським Заходом і грецьким Сходом була очевидною, довготривалою і фундаментальною. Було зрозуміло, що вони міцно розділені. На думку М. Гранта, Рим і Греція ніколи не були в добрій згоді [6, с. 113]. Греція і Рим, два ледь чи не довершені зразки і водночас два протилежні полюси стародавнього світу, знайшли своє поєднання на візантійському ґрунті; їхні найдосконаліші досягнення – римська держава і грецька культура – поєдналися, створивши нові форми життя й нерозривно пов'язалися з християнством, котре так заповзято колись заперечували як антична держава, так і антична культура [9, с. 33]. На думку А. Величко, на прикладі Візантії, як переродженої у Христі та через Христа язичницької Римської імперії, Бог явив такий ідеал, який був би здатний затьмарити язичницький римський аналог [4, с. 7].

Як стверджує Г. Острогорський, перші кроки Візантії – це тільки новий етап римської історії, а візантійська держава – продовження Римської імперії в часі. Визначення «візантійський», як відомо, народилося згодом, і навіть не було відоме тим, кого ми називаємо візантійцями. Себе вони завжди називали ромеями, себто римлянами, а їхні правителі вважали себе римськими імператорами, наступниками і спадкоємцями давніх римських імператорів [9, с. 30]. Про римський початок у правовому полі Східної Римської імперії, зокрема, можна говорити, на думку В. Бібіхіна, тому що римське право стало основою всієї візантійської юридичної системи, враховуючи звичайно те, що його сфера звузилася до цивільного права, до приватного права і ще вужче, звичайно, ущемлене специфічною державною системою Візантії, особистою, не правовою, а поєднаною з релігією [3, с. 178].

Н. Черник вважає, що візантійське право являє собою унікальне явище для середньовічної Європи. Традиційно сильна центральна імператорська влада, римська правова спадщина, візантійська християнська церква, саме ці історичні фактори мали інтегруючий вплив на право в Візантії, додавали йому властивості системності. Вже на ранніх етапах розвитку держави у Візантії склалася своєрідна правова система, яка виросла безпосередньо з римського права, але випробовувала на собі вплив специфічних перехідних до феодалізму відносин у суспільстві, що відрізнялися великою соціальною та етнічною строкатістю. Під впливом часу та чисто місцевих умов, зокрема різноманітних правових звичаїв, римські правові інститути поступово еволюціонували. Але принципові засади римського права і правової культури не були підірвані і не піддалися корінним змінам, чому в чималому ступені сприяло тривале збереження у Візантії рабовласницького укладу. Відносна стабільність політичної системи Візантії сприяла тому, що саме тут були зроблені перші спроби кодифікації імператорських конституцій, а потім і римського права в цілому. Так, першим офіційним зводом римських законів був складений у 438 р. н. е. Кодекс візантійського імператора Феодосія, в який увійшли всі імператорські конституції з часу правління Костянтина (з 312 р.). Тим самим у Візантії втратило чинність більш раннє римське законодавство, не включене в цю збірку [10, с. 197].

У Візантії був наявний високий гносеологічний інтерес до права. Тому, як наслідок, у IV–VI ст. у Візантії спостерігається високий рівень розвитку правової думки, складаються самостійні юридичні школи (найвідоміші – в Бейруті і Константинополі). Візантійські юристи були не просто хранителями античних правових і культурних традицій. Вони адаптували римське право відповідно до нових потреб суспільства, вносячи при цьому зміни і вставки (інтерпеляції) в класичні тексти римських юристів. Таким чином, готується ґрунт для проведення великомасштабних кодифікаційних робіт. Не випадково саме у Візантії в середині VI ст. під керівництвом видатного юриста Трібоніана була здійснена всеосяжна систематизація римського права, підсумком якої є Звід законів Юстиніана, який до XI ст. залишався не тільки найважливішим джерелом діючого права Візантії, але й був тим фундаментом, на якому остаточно сформувалася її правова система. На формування візантійської правової системи значний вплив мали і правові звичаї, особливо поширені в східних провінціях. Звичаєве право з притаманним йому примітивізмом підірвало логічну стрункість системи римського права, спотворювало ряд його інститутів, але і вносило до нього життєво важливий струмінь, відбивши розвиток нових суспільних відносин: общинних і феодальних [10, с. 197–198].

Як зазначає О. Горбач, епоха Середньовіччя почалася з краху Західної Римської імперії у 476 р. н. е. та закінчилася здобуттям Константинополя турками у 1453 р. н. е. У зазначений період християнство сформувалося, як основа розвитку сучасної європейської християнської цивілізації. У галузі політичного, ідеологічного та духовного життя європейських народів християнська церква почала відігравати чи не найвизначнішу роль [5, с. 10].

Висновки. Отже, підводячи підсумок, зазначимо, що поставлене завдання у дослідженні було вирішене. Тому можна констатувати, у якості висновку, наступне: римська концепція державності, правові традиції Римської імперії забезпечували монолітність етнічно розрізної Східної Римської імперії, створенню якої, найбільш за все, сприяли наступні онтологічно, аксіологічно, антропологічно та гносеологічно забарвлені фактори у їх сукупності: державний лад Римської імперії; право Римської імперії; культура Греції; християнська релігія.

Безперечно, Східна Римська імперія є спадкоємицею досвіду поколінь, часів та епохи Римської імперії. На формування Східної Римської імперії впливали у своїй сукупності як

соціальні, культурні, так і правові фактори, що мали місце у Римській імперії. Римське право, як спадок від Римської імперії, фактично стало основою законотворчості та судочинства Східної Римської імперії. Також не слід забувати про культурний спадок Греції, вплив якого домінував у кінці існування Східної Римської імперії, і основою духовного життя останньої можна вважати саме грецьку культуру. Утвердження християнства є істотною частиною історії Римської імперії, а потім, як наступника, і Східної Римської імперії. Вплив християнської релігії не обмежився ні тривалістю існування, ні географічними межами Римської імперії. Більше того, у Східній Римській імперії було створено культ православного імператора, із якого зробили втілення Бога на землі, наділивши останнього повноваженнями, які давали можливість вершити імператору долю своєї імперії.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що спадок Римської імперії став основою для розвитку Східної Римської імперії – з ціннісної точки зору набутки Римської імперії мали велике значення для своїх спадкоємців. Зазначене мало місце, незважаючи на те, що з плином часу під впливом соціально-культурних умов Східна Римська імперія набула грецьких рис.

Висновки. Новизна даного дослідження полягає у вищезазначених висновках, які були отримані автором у результаті аналізу джерельної бази дослідження та висунення власних умовиводів із теми, яка розглядалась.

Щодо загальнонаукового значення результатів дослідження, то висновки, що були отримані у результаті проведеного дослідження, в цілому розвивають теорію філософії права та можуть використовуватися з метою більш поглибленого вивчення питання, що розглядалося.

Щодо перспектив подальших наукових розвідок у напрямку теми статті, то зазначимо, що окремі положення, сформульовані у дослідженні, носять дискусійний характер і тим самим передбачають можливість та необхідність подальшого наукового інтересу та досліджень.

Список використаних джерел:

1. Аннерс Э. История европейского права / Э. Аннерс ; [пер. со швед. Р.Л. Валинский, А.М. Волков, М.А. Исаев, Т.Л. Шенявская]. – М. : Наука, 1994. – 397 с.
2. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель ; [пер. с фр. Г.В. Чуршуква ; под общ. ред. В.И. Даниленко]. – М. : NOTA BENE, 2000. – 37 с.
3. Бибахин В. Введение в философию права: монография / В. Бибахин. – М.: ЦОП Института философии РАН, 2005. – 345 с.
4. Величко А. История византийских императоров. В 5 т. Т. 1. От Константина Великого до Анастасия I / А. Величко. – М.: Вече, 2012. – 592 с.: ил.
5. Горбач О. Християнський аспект формування міжнародних відносин в епоху Середньовіччя / О. Горбач // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – № 26. – С. 9–14.
6. Грант М. Крушение Римской империи / М. Грант; [пер. с англ. Б. Бриксмана]. – М. : ТЕРРА–Книжный клуб, 1998. – 224 с.
7. Линтнер В. Италия. История страны / В. Линтнер; [пер. с англ. А. Демина]. – М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2007. – 384 с.: ил. – (Биографии Великих стран).
8. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. Фонд ; Научно-ред. Совет.: предс. В. Степин, заместители предс. : А. Гусейнов, Г. Семигин, уч. секр. А. Огурцов. – М.: Мысль, 2010. – ISBN 978-2-244-01115-9. – Т. IV. – 2010. – 736 с. – ISBN 978-2-244-01119-7.
9. Острогорський Г. Історія Візантії / Г. Острогорський; [пер. з нім. А. Онишко]. – [3-те вид.]. – Львів : Літопис, 2002. – 608 с.
10. Черник Н. Ескалация впливу християнської етики на візантійське право / Н. Черник // Наше право. – 2012. – Ч. 1., № 2. – С. 196–202.

